

OTDK-dolgozat

2025

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi és Művészeti Kar

Történelmi ifjúsági regény a szocializmus idején – Vitányi

**János *Főhadnagy Fazekas* és *Híven a halálig* című
regényeinek tükrében**

Pócs Blanka

Témavezető: Dr. Kusper Judit

Kézirat lezárásának dátuma: 2025.01.15.

Tartalom

Bevezetés.....	4
Történelmi regény	5
Szocializmus és irodalom.....	7
A szocializmus és az ifjúsági irodalom kapcsolata	8
Szocializmus és történelmi ifjúsági regény	9
Irodalompolitikai reform 1956 után	10
Vitányi János élete és munkássága.....	11
Vitányi János regényei	12
<i>Főhadnagy Fazekas</i>	12
<i>Híven a halálig</i>	16
Összegzés	20
További kutatási lehetőségek	20
Bibliográfia.....	22

Bevezetés

A huszadik század magyar irodalmát – egyéb politikai, poétikai és társadalmi hatások mellett – jelentősen befolyásolta a második világháborút követő kommunista hatalomátvétel. Az irodalmi életben – csakúgy, mint a politikában – tisztogatás vette kezdetét, illetve szovjet mintájú államosítás történt az irodalmi lapoknál és könyvkiadóknál is. A kormánypárt az alkotás folyamatába is beavatkozott, cenzúrázta az elkészült műveket és elvárta a párthűséget a kulturális élet szereplőitől. A szocialista rendszer működésének fenntartásához szükséges volt az ifjúság megfelelő ideológiai szellemben történő nevelése, amelyre – többek között – az irodalmi alkotásokon keresztül került sor. Az ötvenes években még egy, a mai napig legismertebb ifjúsági könyvkiadó megalapítására is sor került. Rengeteg szépirodalmi író kezdett el gyermek- és ifjúsági irodalmat írni (igaz, sokan kényszerből), illetve számtalan más alkotó is volt, akiknek neve ma már nem cseng ismerősen. Kutatásom során én is egy, mára már elfeledett író, történelmi ifjúsági regényeit vizsgálom. Vitányi János neve egy egri felső kereskedelmi iskola történetét feldolgozó kutatásom során bukkant fel, mint az iskola egykori híres diákja, aki irodalmi pályára lépett. Vitányi János történelmi ifjúsági regényeket írt az ötvenes években, illetve a hatvanas évek elején. Kíváncsi lettem rá, hogy alkotásaiban, hogyan jelentkezik a korabeli kultúrpolitika hatása, illetve milyen interpretációkat szolgáltat az általa feldolgozott történelmi eseményekhez. Ezen, indokok miatt dolgozatomban Vitányi János *Főhadnagy Fazekas*, illetve *Híven a halálig* című történelmi ifjúsági regényeit fogom megvizsgálni a korszak szocialista irodalmpolitikájának tükrében, illetve olyan tekintetben hogy a történelmi ifjúsági irodalmi alkotásokban milyen szinten jelenik meg a didaktikusság és a szocializmusra jellemző sematizmus. Az ifjúsági irodalom (bizonyos szinten) minden korban oktató és nevelő szándékkal bír. Ahogy Kúspér Judit fogalmaz, a szocialista lányregényekről szóló tanulmányában:

„bármely rendszer (legyen az elnyomó vagy támogató társadalmi forma) egyetért abban: az irodalmi művek (s egyáltalán a történetek) hatást gyakorolnak a befogadó jellemére, életfelfogására, világképére. A didaxis ily módon hamar belophatja magát abba az esztétikai szférába, melyben eredendően nincs helye; megpróbálja az irodalmat segítségül

hívni pedagógiai üzenetek közvetítésére, rosszabb esetben szolgájává tenni saját céljai elérése érdekében.”¹

Ez a célzat igaz a történelmi regényekre is, amelyekhez nemzetnevelő szándék is társul. Ebből kifolyólag rendkívül izgalmas megvizsgálni az egyes korszakok ifjúság számára készült irodalmát, mivel ezeken keresztül egy társadalomrajz is kibontakozik az adott rendszerről és annak mindennapjairól.

Vitányi János két, általam vizsgált regénye abból a szempontból is érdekes kutatási alapul szolgál, hogy az egyik még az 1956-os forradalom előtt került kiadásra, a másik megjelenése pedig már beleesett az 1957 és 1962 között végrehajtott irodalompolitikai reform időszakába. Emiatt kutatásom során a két fő perspektívám az volt, hogy mennyire van jelen a szocialista ideológia a két regényben, illetve, hogy mennyire érződik az 1960-ban megjelent *Híven a halálig* című regényen a megújított irodalompolitika hatása.

A történelmi ifjúsági regényekben a szocialista kultúrpolitika is meglátta a lehetőséget, mint a kommunista ideológia szellemében való nevelés legfőbb eszköze. Éppen ezért érdekes visszatekinteni és szemügyre venni a szocialista szellemben született történelmi ifjúsági regényeket, hogy mely szempontokat tartották fontosnak a nevelésben és az ideológia terjesztésében. Nem titkolt cél volt – főként az 1956 előtti irodalomban –, hogy az ifjúsági regényekkel a fiatalokat harcos munkásokká neveljék, így a regényhősöket is ilyen szellemben kellett megalkotni.² Harmadik szempontom, tehát a két regényben megjelenő hősképek vizsgálata. Az író egri vonatkozása miatt, pedig kutatásom során az is egy lényeges szempontként fogalmazódott meg számomra, hogy a nagy előd, Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című történelmi regénye mennyire bírt befolyásoló erővel Vitányi Jánosra, mikor megírta *Híven a halálig* című művét, amelyben szintén egri hősök szerepelnek.

Történelmi regény

A történelmi regény műfajának születése 1814-re tehető, mikor megjelent Walter Scott *Waverley* című regénye, amely nagy sikert aratott szerte Európában, később pedig sok más író is elkezdett hasonló alkotásokat írni.³ A regény Magyarországon is népszerű volt, 1836-ban

¹ KUSPER Judit, „Nőképek és női szereplehetőségek az ifjúsági lányregényekben a szocializmus alatt. Szabó Magda: *Mondják meg Zsófikának; Születésnap; Abigél*”, Mesecentrum Tanulmányok. 2023. 04. 17.

² GEDEON Sarolta, „Kádár János és az irodalom Az MSZMP viszonya az irodalomhoz a dokumentumok tükrében 1957–1989”, Magyar Művészet, 2016/4.

³ Magyarországon a történelmi regények műfajával többen is foglalkoznak, illetve írnak róla tanulmányokat, többek között Bényei Péter, Hites Sándor, Hansági Ágnes, Gyáni Gábor és Kusper Judit.

Jósika Miklós vetette papírra *Abafi* című művét, amelyet a műfajteremtő előd példájára írt meg. A történelmi regényekben főként a dicső múlt kap szerepet, nem csoda, hogy a 19. században ekkora sikert tudott aratni ez a műfaj, hiszen a századot az ébredő nacionalizmustól túlfűtött irodalmi alkotások jellemezték.⁴ A műfaj megjelenése még beleesett a romantika stílusirányzatába, így érthető, hogy annak jellemző stílusjegyei egybeforrtak a történelmi regény jellemzőivel. A történelmi regényekben megjelenik a nemzeti, dicső múlt felé fordulás, az éles ellentétek, illetve a szenvedélyes, pátoszos érzelmek világa.⁵ A történelmi regény térhódítása, Magyarországon az *Abafi* után kezdődött meg, azonban hiába Jósika Miklós műve volt az első történelmi regény hazánkban, a legtöbben mégis inkább Gárdonyi Géza nevéhez kötik a műfajt. Az 1901-ben megjelent *Egri csillagok* átütő sikert aratott a magyar olvasóközönség körében, a 2005-ös 'Nagy Könyv' című országos felmérésen maga mögé utasította *A Pál utcai fiúkat*, illetve az *Abigélt* is.⁶ Gárdonyi Géza műve már élete során kötelező olvasmány lett, amely legfőképpen annak köszönhető, hogy a történelmi regényekkel, magát a történelmet is lehet tanítani, illetve a már említett nemzetnevelő szándék mellett a diákok erkölcsi, morális nevelésére is alkalmas műfaj. Fontos megemlíteni, hogy ezek a regények elsősorban nem az ifjúság számára íródtak, azonban azon jellemzői miatt, mint például a kalandos cselekmény, a hősök felnövéstörténete és a didaktikus szándék, a fiatalabb korosztály számára valóban alkalmas olvasmányok voltak. A regény hőseivel való azonosulást, pedig az tette egyszerűvé, hogy – a walter scotti minta alapján – az igazi hősök nem a valós történelmi alakok lettek, hanem azok a (sokszor fiktív) karakterek, akik nagyrészt egyszerű, hétköznapi emberek voltak, és a regény során fejlődésen mentek keresztül majd erkölcsi magaslatokba emelkedtek.⁷ Ez a motívum megtalálta helyét és szerepét a későbbi szocialista irodalomszemléletben is. A huszadik század előrehaladtával, pedig sorban születtek meg az *Egri csillagok* mintájára született alkotások. Gárdonyi hatása legfőképpen abban mutatkozott meg, hogy az első világháború és a nyolcvanas évek között a 'gárdonyizás' szokássá vált, tehát az írók a nagy előd stílusában alkották meg saját műveiket, ezek azonban gyakran silányabb minőségű alkotásokat eredményeztek.⁸

⁴ HITES Sándor, *A történelmi regény*, Árkádia.

⁵ PÁL József (szerk.), *Világirodalom*, Akadémiai Kiadó, 2015.

⁶ SZÉCHENYI Ágnes: „A kanonikus *Egri csillagok* keletkezéstörténeti kontextusban. A magyar–török viszony változása a 19. sz. második felében” [Gárdonyi Géza: *Egri csillagok* (1899, 1901)], in *Az Oszmán Birodalomtól Törökországig*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2021.

⁷ GRENBY, MATTHEW, *Children's Literature*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2008.

⁸ LOVAS Anett Csilla. „Ifjúsági, magyar és történelmi. Az Abszolút tőri könyvekről”. Mesecentrum Tanulmányok. 2022. 11. 07.

Szocializmus és irodalom

A második világháborút követően, a kommunista hatalomátvétel után az irodalmat is központi irányítás alá vonták. 1945 és 1947 között még mentes volt a cenzúrától, azonban 1948-tól egészen 1963-ig nagyon szigorú állami cenzúra működött, amely sokszor még a korábban kiadott klasszikus szövegekben is módosításokat hajtott végre.⁹ Az indexre került könyvekkel még szigorúbban bántak el, azokat a könyveket, amelyek ellent mondtak a szocialista ideológiának bezúzásra ítélték, olyan szerzők könyveit semmisítették meg, mint Fekete István, Márai Sándor, Tamási Áron, Hamvas Béla. Gárdonyi Géza Egri csillagok című művéből például kihúzták az Isten és Jézus szavakat, de sok más regény sorai közül is törölték a vallásos részeket.¹⁰ A kommunista irodalomszemléletben sokkal inkább az ideológia megléte volt mérvadó, mint maga az alkotás színvonala, illetve a művészileg jó nem minden esetben esett egybe a művészetpolitikailag jó irodalmi művekkel.¹¹ Az ötvenes években az irodalmat a túlzó szocialista ideológia mellett a sematizmus jellemezte. Az irodalom tematizálásának köszönhetően jelentek meg a kommunista vezetőket, illetve a termelőmunkát éltető és dicsőítő művek, amelyek sokszor bizonyos alkalmakra lettek „megrendelve”. A műveket a szocialista realizmus és a nemzeti klasszicizmus jellemezte, illetve a kommunista tömb országaiban megfigyelhető jelenség is jelen volt Magyarországon, ez a kommunista ideológia és a nacionalizmus szimbólumainak összekapcsolódása volt, mivel az országok saját hagyományai által kellett legitimálni a kommunista ideológia „gyökereit”. Előszeretettel kerültek előtérbe a forradalmakkal és függetlenségi törekvésekkel összekapcsolható történelmi alakok, mint Petőfi Sándor, Dózsa György, Kossuth Lajos, vagy éppen Rákóczi Ferenc.¹² A nagy történelmi alakok mellett az egyszerű, alacsony sorból származó hősök is megjelentek, akik a munkásságot képviselték. Révai József a következőképpen nyilatkozott erről 1950-ben: *„Az új magyar szocialista realista irodalom pozitív hőse az ötéves tervet megvalósító dolgozó ember legyen, közéleti munkájának, érzelmi világának teljes gazdagságában. Csak ilyen irodalom teljesíti nagy feladatát: népünk, ifjúságunk nevelését munkára, önzetlenségre, hősiességre,*

⁹ GINTLI Tibor, *Magyar Irodalom*, Akadémiai Kiadó, 2010.

¹⁰ HORVÁTH Attila, *A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában*, 2013.

¹¹ GEDEON Sarolta, „Kádár János és az irodalom Az MSZMP viszonya az irodalomhoz a dokumentumok tükrében 1957–1989”. *Magyar Művészet*, 2016/4.

¹² GINTLI Tibor, *Magyar Irodalom*, Akadémiai Kiadó, 2010.

haszaszeretetre”¹³ Az idézetből jól kitűnik, hogy milyen erős tematizáció jellemezte a korszak irodalmát és, hogy a pártirányítás mennyire részletesen szólt bele az alkotási folyamatba. Az ötvenes évek eszményi alakja, tehát a sztahanovista, dolgozó ember volt, aki teljesíti az ötéves tervet. Az ifjúságot, pedig ezen értékek szerint kellett nevelni, tehát a művek didaktikai funkciója is jelentős perspektíva volt.

A szocializmus és az ifjúsági irodalom kapcsolata

A szocialista kultúrpolitika az ifjúsági irodalomra nézve tudott pozitív hatással is bírni. Nagyon sok író, aki nézetei miatt háttérbeszorult, az ifjúsági irodalomban tudott alkotni, ezzel biztosítva magának a megélhetést. 1950-ben szovjet mintára megalapították az Ifjúsági Könyvkiadót – 1957-től Móra Könyvkiadó –, amely a klasszikus művek mellett sok kortárs művet adott ki. Olyan alkotásokat jelentettek meg, mint Gergely Mártától a *Gyárváros, előre!*, vagy Teknős Pétertől *Az ezerszínű kincs*, amelyeknek célja a szocializmus szellemében való nevelés volt.¹⁴ Az ötvenesévek hazai ideológiájának a célja az volt, hogy internacionalista szemléletű, harcoss munkásokat hozzanak létre a fiatal korosztályból. A gyermekek tehát formálendő anyagok voltak, akiket a szocialista társadalomba való beilleszkedésre kellett nevelni. A kultúrpolitika, pedig az irodalomban látta meg erre a tökéletes eszközt.¹⁵

Az ifjúsági regények célja a szórakoztatás mellett, alapvetően az erkölcsi, morális nevelés volt, így a szocialista világszemléletet könnyen bele tudták vonni ezekbe az alkotásokba. Az Ifjúsági Könyvkiadó kezdetben, keményvonalas szocialista eszméket terjesztő ifjúsági regényeket adott ki, ezeknek azonban nem volt túlzott sikerük, így lazítani kellett a túlzó ideológiai kereteken. 1954 után az Ifjúsági Könyvkiadó olyan sorozatokat indított, mint a Népek meséi (1954-1969), Ifjúsági kiskönyvtár (1956-1963) vagy a Pöttyös (1959-) és Csíkos sorozatok (1962-1999), amelyek közül a Pöttyös és Csíkos könyvek a mai napig ismerősen csengenek az olvasóközönség számára. A Pöttyös és Csíkos sorozatban jelentek meg többek között Szabó Magda művei is, amelyek mondanivalójukkal ki tudtak törni az ideológiai keretek közül és a mai napig releváns értékeket képviselnek.¹⁶ Az Ifjúsági Könyvkiadó rengeteg klasszikust is

¹³ RÉVAI JÓZSEF: *Irodalmi tanulmányok*. Bp., Szikra, 1950, 318.

¹⁴ LEGÁT Tibor, „Jó könyvet az ifjúságnak!” *Magyar Narancs*, 2020. 05. 23.,

¹⁵ GEDEON Sarolta, „Kádár János és az irodalom Az MSZMP viszonya az irodalomhoz a dokumentumok tükrében 1957–1989”, *Magyar Művészet*, 2016/4.

¹⁶ KUSPER Judit, „Nőképek és női szereplehetőségek az ifjúsági lányregényekben a szocializmus alatt. Szabó Magda: Mondják meg Zsófikának; Születésnap; Abigél”, *Mesecentrum Tanulmányok*. 2023. 04. 17.

megjelentetett 1950 és 1954 között, mint például Móra Ferencről a *Kincskereső Kisködmön*, Móricz Zsigmondtól a *Légy jó mindhalálig* vagy Karinthy Frigyesről a *Tanár úr kérem*.

Szocializmus és történelmi ifjúsági regény

Ahogy azt már a fentiekben tárgyaltuk, a történelmi regények annak ellenére, hogy szerzői intenciójuk alapján többnyire felnőtteknek íródtak, egészen korán összekapcsolódtak az ifjúsági irodalommal. Rengeteg történelmi ifjúsági regény került kiadásra a szocializmus alatt. Először ezeket is a keményvonalas ideológiai szemlélet jellemezte, előszeretettel felhasznált témák voltak a különböző forradalmak és szabadságharcok, illetve azok híres alakjai. Az 1945 után létrejövő kommunista pártok az 1848/49-es szabadságharc örököseinek tartották magukat, így nem véletlen, hogy a szabadságharc gyakran visszatérő témává vált és igyekeztek az osztályharcos szemléletmódot is rákényszeríteni.¹⁷ Erre a metódusra jó példa az 1951-ben, Barabás Tibortól megjelent *A szabadság magvetője* című regény, amelynek főszereplője Táncsics Mihály volt, akit az elnyomott nép felemeléséért küzdő jobbágyhősként interpretáltak. 1952-ben Lengyel Balázs tollából jelent meg *A szebeni fiúk*, a regényben feltűnik Bem apó és Petőfi Sándor karaktere is. A regény során egy egyszerű gyermeki játékból bontakozik ki egy nagy kaland, amely során a gyerekek hőssé válnak. Lengyel Balázs egy másik ifjúsági regényében az *Ezüstgarasban* – amelyről, 1955-ben az Irodalmi Ujságba, éppen Vitányi János írt kritikát – a török hódoltság időszaka jelenik meg, fiatal hőse kalandjai során szerelmes lesz, majd országos méretű tetteket lesz hivatott végrehajtani. A regény felépítése hasonló a szabadságharcos témájú regényekéhez, itt az elnyomókat azonban az oszmánok jelentik.

A szocialista irodalompolitika idején született regények fontos eleme volt tehát az ellenségkép, amely általában valamilyen elnyomó rendszert képviselt, az elnyomott hősök pedig ez ellen lázadtak fel. Az 1848/49-es szabadságharc tematikájában született alkotásokban, az elnyomókat az osztrák császári udvar jelenti. Amint az látszik is, ezekben a regényekben a főszerepben nem a történelmi hősök állnak, hanem egy, vagy több kisember, aki a dicső hős nyomdokaiba lépve, különböző próbák útján szintén hőssé válik. Itt megjelenik a mesei narratíva is a történetkezésben. A történet kezdetén felbomlik az addig uralkodó rend, a regényhős pedig megpróbálja helyreállítani azt a cselekmény során. Ezeknek a kalandoknak jellemformáló funkciójuk is van, amelyek erősítik a főszereplőt, így tud erkölcsi és morális

¹⁷ HERMANN Róbert, „Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc képe a középiskolai tankönyvekben a Kádár-korszaktól 2014-ig”, *Könyv és Nevelés*, 2016/2.

példaképpé válni a történet végére.¹⁸ A történelmi regényeknek az az eleme, hogy a főszereplő egy egyszerű kisember, a szocialista szempontoknak kiválóan megfelelt, így a kommunista eszméket kiszolgáló regények hősei paraszti vagy munkás közegből származnak, és ebből a közegből emelkednek erkölcsi magaslatokba.

Irodalmpolitikai reform 1956 után

Az 1956-os forradalom nem csak a politikai életre volt hatással, hanem az irodalomra is. Átfogó reformra volt szükség az irodalmpolitikában is, melyre 1957 és 1962 között került sor, amely során meghatározták, hogy az állami irányítás elvi módon történjen a cenzúra pedig adminisztratív úton valósuljon meg, tehát a művészek alkotói folyamatába való kicsinyes beleszólást kerülendőnek minősítették. Az irodalmi életben tehát egy kis lazítás történt, azonban az ötvenes évek végét, a forradalmat követő megtorlások jellemezték, illetve Kádár János vezetésével igyekeztek megszilárdítani a kommunista diktatúrát, így kérdéses hogy 1963-ig mennyire érződött a reformok hatása. A kora kádárista irodalmi életben igyekeztek mellőzni a szélsőséges alkotásokat, illetve egyre inkább hangsúlyt helyeztek a minőségre.

„Ezt a harcot eszmékkel és művekkel kell megvívni. A szocialista irodalom fejlődésében a művek társadalmi mondanivalójának eszmei tisztasága alapvető. Az eszmei tisztaságnak olyan művészi színvonallal kell párosulnia, amely a szocialista realista irodalom művészi fölényét minden vonatkozásban bebizonyítja. Ezért a szocialista írók el nem hanyagolható kötelessége alkotásaik művészi színvonalának emelése, összhangban a szocialista irodalom magas eszmeiségével.”¹⁹

1959-ben így vélekedett Kádár János az irodalom minőségének kérdéséről. Az irodalmat továbbra is eszköznek tekintették a szocializmus gépezetében, azonban felismerték, azt, hogy fontos figyelembe venni a minőséget is, mivel nem vet jó fényt a rendszerre, ha az azt képviselő és dicsőítő alkotások nem rendelkeznek irodalmi értékekkel. Lazítottak a szocialista realizmus ideológiáján és elkezdtek nyitni a modernizmus felé. 1957-ben már több, addig indexen lévő író, költő regényt jelentetethetett meg köztük Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes és Weöres Sándor. A kultúrpolitika irányítója ekkor már Aczél György volt. Ekkortól volt jelen a három t rendszere, amely szerint a műveket tiltott, tűrt és támogatott kategóriákba sorolták.

¹⁸KUSPER Judit, „Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban”, = *Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei* (Új sorozat 22.köt.: Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban), szerk. KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2019, 7–18.

¹⁹GEDEON Sarolta, „Kádár János és az irodalom Az MSZMP viszonya az irodalomhoz a dokumentumok tükrében 1957–1989”, *Magyar Művészet*, 2016/4.

1959-ben újra szervezték az 1957-ben felosztatott Írószövetséget, illetve olyan irodalmi lapok kerültek kiadásra, mint az Élet és Irodalom, a Kortárs és a Jelenkor.²⁰

Vitányi János élete és munkássága

Ezen irodalompolitika és -esztétika kontextusában vizsgáljuk meg a felvetett kérdéseket Vitányi János két választott regényében. A szerző művei valószínűleg ismeretlenek a mai olvasó számára, nem találjuk meg őket a klasszikus ifjúsági irodalom kánonjában sem, ahogyan a szerző neve sem cseng ismerősen talán még az irodalomkedvelő közönség számára sem. Vitányi János Tata-Tóvárosban született 1918-ban, Vachaja János néven. Középiskolai tanulmányait 1929-36 között a székesfehérvári ciszterci gimnáziumban, majd 1936-39 között az egri Római Katolikus Négyévfolyamú Fiú Felső Kereskedelmi Iskolában folytatta. Budapesten közgazdasági egyetemet végzett, majd Erdélybe költözött, ahol az Erdélyi Helikon segédszerkesztője és a Szépműves Céh lektora lett, később a második világháborút követően a Brassói Népi Egység című újság munkatársaként tevékenykedett. 1951-ben már a budapesti Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára volt. Dolgozott még a Színház és Mozi című folyóirat színházi rovatvezetőjeként, illetve a budapesti Fővárosi Tanács színházi főelőadójaként. 1960-tól, 1962-ben bekövetkezett haláláig a Képes Magyarország munkatársa volt.²¹

Főként újságíróként, kritikusként és tanárként tevékenykedett, fiatal éveiben azonban, mikor Kolozsvárra került kipróbálta magát a költészetben is. Az 1921 és 1944 között megjelent Pásztortűz című kolozsvári irodalmi és művészeti lapban jelentek meg versei (amelynek segédszerkesztője volt), 1946-ban önálló verses kötete jelent meg *Két világ között* címmel. Erdélyi tartózkodása alatt ismerkedett meg Polcz Alainenel, akit 1944-ben feleségül vett, rövid házasságuk rendkívül viharos volt, a második világháború megpróbáltatásai, illetve Vitányi kicsapongó életvitele miatt. Polcz Elaine Asszony *a fronton* című önéletírásában olvasható házasságuk története, illetve erdélyi, háborús éveik. A regényben olvasható, hogy Vitányi János hadifogságban is volt, mivel nem vonult be katonának, továbbá mikor a fiatal házaspár Egerbe látogatott, Vitányi jelentős pénzüsszeget adományozott volt középiskolájának.

²⁰ GINTLI Tibor, *Magyar Irodalom*, Akadémiai Kiadó, 2010.

²¹ KENYERES Ágnes (szerk.), *Magyar Életrajzi Lexikon*, Második kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

Vitányi János regényei

Vitányi Jánosnak összesen nyolc regénye jelent meg. A regények a következők: *Újvári kaland*, *Csókavári hajnal*, *Főhadnagy Fazekas*, *Vihar Szíriában*, *Tüzes Gábor*, *Balogh Ádám a nevem...*, *Híven a halálig* és *Komédiások*. A regények, mind történelmi ifjúsági regények, amelyek témája nagyrészt valamelyik függetlenségi harc. A *Főhadnagy Fazekas* című, 1954-es alkotásában Fazekas Mihály, a Lúdas Matyi költőjének élete elevenedik meg, amely összefonódott a francia forradalom eseményeivel, a *Tüzes Gábor* című 1956-ban megjelent regényének témája Budavár visszafoglalása a töröktől, két évvel későbbi *Balogh Ádám a nevem...* című regényében a Rákóczi-szabadságharc kerül feldolgozásra. Az 1960-ban megjelent *Híven a halálig* című művében az 1848/49-es szabadságharc van középpontban. Vitányi utolsó regénye, amely halála után jelent meg, témájában eltér az előzőktől, ennek főszereplője Déryné Széppataki Róza.

Az általam a következőkben vizsgált két regénye az 1954-ben megjelent *Főhadnagy Fazekas* és az 1960-ban megjelent *Híven a halálig* lesznek. Mindkét mű történelmi ifjúsági regény. A két regény összehasonlítását még érdekesebbé teszi, hogy a regények megjelenése közötti hat évben történtek politikai, illetve irodalompolitikai átalakulások is, elsősorban az 1956-os forradalom hatására. Vitányi a *Főhadnagy Fazekasban*, a *Lúdas Matyi* írójának, Fazekas Mihálynak állít emléket, bemutatja a költő fiatal éveit, illetve végigköveti katonai pályafutását és a *Lúdas Matyi* megszületését. A *Híven a halálig* című regényben, pedig az 1848/49-es magyar szabadságharcot mutatja be egy egri fiatalember szemszögéből.

Főhadnagy Fazekas

A *Főhadnagy Fazekas* 1954-ben jelent meg az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában, ez a regény még a keményvonalas kommunista irodalompolitika terméke. 1953-ban megtörtént Rákosi Mátyás leváltása a kormány éléről, helyét Nagy Imre vette át a miniszterelnöki poszton. A kultúrpolitikában Révai József helyét Darvas József foglalta el. Történtek módosulások mind a politikai, mind a kultúrpolitikai életben, azonban ezek nem eredményeztek jelentős szerkezeti változásokat.²² Vitányi János regényének főhőse Fazekas Mihály költő, a regény valós életrajzi elemekből építkezik, néhol fiktív elemekkel bővítve azokat. A regény a korszak szocialista

²² GINTLI Tibor, *Magyar Irodalom*, Akadémiai Kiadó, 2010.

ideológiájának megfelelő értékeket képviselve ábrázolja Fazekas Mihály alakját. A regény tartalomleírásának egy részlete így rezonál ezekre:

„A regényben a korabeli Magyarország szinte valamennyi lényeges eseménye és alakja felbukkan. A kor politikai és művészi áramlatait Fazekas Mihály sorsával való összefüggésükben alapozzák meg. Fazekas egyes kalandjait, költővé érését, a Ludas Matyi születésének körülményeit azonban az írói képzelet teremtette meg. A fordulatos, színes epizódokban gazdag regény lapjain a felvilágosodás, a francia forradalom kora, a tizenkilencedik század eleje rajzolódik ki. Fazekas Mihályt, a valóban nemzeti költészet egyik úttörőjét ez a regény mutatja be először a szocialista író eszközeivel, s azzal a szeretettel, melyet ez a sokáig igazságtalanul lekicsinyelt nagy költő megérdemel.” (312)

A regény tehát nyíltan a „szocialista író eszközeivel” dolgozik, így Fazekas Mihály életének azon eseményeit emeli ki, amelyek megfelelnek az elvárt ideológiának. A cselekmény három nagy egységre van bontva, az elsőben *a diák* Fazekassal ismerkedhet meg az olvasó, a másodikban *a huszár* évek kerülnek előtérbe, a harmadikban, pedig *a költő* Fazekas jelenik meg. Nagy hangsúlyt kap a főhős felnövéstörténete, hogy hogyan emelkedik ki egy egyszerű debreceni családból és jut el a főhadnagyi rangig. Fazekas Mihály apja kovács volt, műhelyében mindig nagy élet volt. „*Koppant a kalapács, csengett az üllő, szikrázott a vas.*” (14) – él egy szemléletes sorral Vitányi, ahol a szocialista munkás attribútumait is felismerhetjük. Fazekas a debreceni Református Kollégiumban tanult, ahol barátaival gyakran került összetűzésbe a vallásos tanárokkal, illetve papokkal. A regényben a vallás megjelenik, Fazekas édesapjának polcán is ott van egy vizsolyi Biblia, amelyből „a jobbagyok tanultak olvasni”. Azonban a vallás az új korszellemmel, a felvilágosodással kerül szembeállításba, amelyet a fiatalok, tehát Fazekas is követni kíván, sőt titkos gyűléseket is tartanak a szabadkőművesség jegyében. A szigorú vallásos közeg, inkább korlátozó tényezőként van ábrázolva a regényben, és gyakran éri igazságtalanság a diákokat az iskola vezetőségének részéről, illetve a testifenyítés is bevett büntetési módszer. A regény első felében az ellenségképet ők adják, illetve Ködmön Gergely karaktere, aki elárulja a szabadkőműves gyűléseket, ezért meg is bűnhődik a rész végén.

A második részben, amelyben a katona évekről esik szó, megjelenik az osztrák császári udvar fényűzése, amely mögött felszínesség lapul. Vitányi ki is mondatja a regényhőssel az udvar kizsákmányoló voltát, mely ugyancsak a szocialista ideológia erősítését szolgálja. A főhős felnövéstörténete is végigkövethető a regény során, jellemfejlődésére nagy hatással vannak a felvilágosult eszmék, illetve ahogyan, azt a narrátor megjegyzi, a francia nyelvű könyvek, amelyeket a szolgálat alatt olvas, ezek a könyvek ugyanis hiányoztak a debreceni

kollégium tanrendjéből. A cselekmény folytonosságát megtöri a második rész harmadik fejezete, amelyben – Fazekastól elszakadva – Martinovics Ignác jelenik meg és panaszát fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy szabadkőművessége miatt nem kap tanári állást a pesti és bécsi egyetemeken. „Egész Európa ismeri nevemet, mégis senki vagyok. Porszem! Tábori lelkész! Hiába pályáztam a bécsi, pesti egyetemre... Kérem testvéreimet, hogy a szabadkőműves testvériség nevében segítsen, tépje szét az ellenem támadt összeesküvést.” (126)

A cselekmény során négy nőalak jelenik meg, az első Julika karaktere, aki egy debreceni polgárlány, ő sosem marad hűséges Fazekashoz, egy Weidemühl nevezetű német lovag csábítja el a főhőstől – ez a motívum a *Híven a haláligban* is visszaköszön –, a következő egy hercegnő, akivel a főhős egy bécsi bálon találkozik, a két karakter össze is különbözik, a hercegnő az osztrák nézeteket képviseli, miszerint ők felemelik Magyarországot, Fazekas véleménye szerint viszont a császári udvar kizsákmányolja a magyar népet, majd a párbeszédet követően ki is ábrándul a hölgyből. A harmadik női karakter már pozitív szerepet kap, ő egy moldvai parasztlány, akit Fazekas Mihály az osztrák-török háború során ismer meg. A dolgos lány egyszerű őszintesége és ártatlansága fogja meg a huszárt, Ruszánda azonban nem sokkal később életét veszti. A negyedik nőalak Ámeli, aki egy francia órászmester lánya. Ámeli családja a francia forradalmi eszméket támogatja, házukban Danton, Marat és Robespierre képei lógnak a falon.

Fazekas Mihály az osztrák hadsereg tagja, a narrátor mégis a következőképpen írja le a jakobinusok ellen indított harcot: „*Európa zsarnokai akkorra már valahányan szövetkeztek a franciák ellen...*” (177) A franciaországi csatározások során megjelenik a kiábrándultság Fazekasban, a regény narratívája kegyetlennek ábrázolja az osztrák sereget, akik a honvédő parasztokat és városi lakosokat mészárolják. A csata eseményei is itt vannak a legvéresebben bemutatva. Fazekas Mihály karaktere is a csata embertelensége után Ámeli családjánál talál menedéket. Az órászmester házába betérve az első könyv amit leemeli a polcra és rögtön olvasni kezd az Voltaire *Candide*-ja. A narrátor így foglalja össze a Fazekas által olvasott sorokat: „*...olvasni kezdte a gúnyolódó bölcs militarizmust és elvakult vallásosságot pellengérező sorait.*” (181)

Martinovics történetének szála másodszorra is megjelenik a cselekményszövésben, itt azonban már az összeesküvők kivégzéséről esik szó. Vitányi egy egész fejezeten keresztül írja le a kivégzést, amelyet Fazekas Mihály is végignéz, s az ő szemszögéből láthatók az események.

A regény harmadik egysége a költővé válást követi végig. Fazekas a *Lúdas Matyi* megírásával az akkori valóságot akarta megmutatni, hogy a nemesség hogyan basáskodik az egyszerű jobbágyok felett. Vitányi fiktív elemekkel írja meg a mű születését. Fazekas egy bizonyos Csuba Ferkétől hallja az ihletet adó történetet, illetve elmeséli a fiatal juhásznak a francia forradalom eseményeit: „Franciaországban is volt király, nemesség meg nyomorult nép. A szegénység aztán megunta az éhezést, az adókat, meg a pökhendiséget. Lefejezték a királyt, elzavarták az urakat.” (226) Vitányi az éhező nép fellázadásáról ír az elnyomó zsarnokokkal szemben, és párhuzamot von *Lúdas Matyi* történetével. Az ifjú csínytevő, Lúdas Matyi karaktere már korábban is előkerült az ötvenes évek kulturális életében. 1950-ben mutatták be az első magyar színesfilmként a Fazekas Mihály verses epikáját feldolgozó alkotást. A film, Vitányi János regényének narratívájához hasonlóan mutatja be a történetet, tehát Lúdas Matyi nem egy bajkeverő ifjúként jelenik meg, hanem az elnyomott nép forradalmi lelkületű képviselőjeként.²³ Vitányi János innen is meríthette az ötletet a regény megírásához, mivel maga is a színház és a mozi világában dolgozott.

A regény ellenségképét, tehát az elnyomók adják, az első részben a szorító, túlságosan vallásos közeg, amely nem hagyja kibontakozni a felvilágosult eszméket, a második részben az osztrák császári elnyomás és kegyetlenség képe bontakozik ki, a regény narratívája emellett mindig az ártatlan áldozatokat emeli ki, a parasztokat, akik csak földjeiket védik és szeretnének kitörni az elnyomás alól. A harmadik részben már a magyar viszonyokra van lebontva ez a kép, amely a *Lúdas Matyi* történetében is megjelenik: a kizsákmányoló nemesek képe.

A regény narratíváján nagyon erősen érezhető, hogy az író minél inkább törekedett arra, hogy a bemutatott eseményeket a szocializmus köntösébe burkolja. A választott téma – Fazekas Mihály élete – megfelelőnek bizonyult ehhez, mivel így a kor- és társadalomképen keresztül a francia forradalom és a felvilágosodás eszméi is megfelelő kontextusban jelenhettek meg a műben. Sokszor észrevétlenül tanít a regény és formálja az olvasó érzelmeit, ebbe egy jól ismert karaktert, Lúdas Matyit is belevonva, és új interpretációt teremtve történetének.

Julow Viktor irodalomtörténész az *Alföld – ekkor még Építünk - Alföld* – című irodalmi folyóirat 1954-es számába egy hosszú kritikát írt a regényről. A kritikában összefoglalja Vitányi János művének erősségeit és gyengeségeit. Kiemeli, hogy az író alapos kutatást végzett, hogy Fazekas Mihályt a lehető legrealisztikusabban ábrázolja, illetve át tudta hidalni a történetszövéseben a hiányos életrajzi adatokat, sokszor a költő versei alapján következtetett

²³ Soós Tamás, *Ludas Matyi*, NFI. <https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek-filmek/jatekfilm/ludas-matyi-3.html>

vissza a mögöttük rejlő esetleges élményanyaghoz. Julow Viktor kritikaként fogalmazza meg, hogy Vitányi úgy ábrázolta Fazekas Mihályt, mint a francia forradalom elkötelezett hívét, amely hamis képet fest az egykori költőről. A valóságban korántsem úgy értékelte Fazekas Mihály, Robespierret és a jakobinusokat, mint a regényben, sőt egy versében kannibáloknak nevezi őket. Továbbá a költő nem állt olyan éles ellentétben a Habsburg uralmi rendszerrel, mint azt a regény láttatni igyekszik, Fazekas Mihály fiatalabb korában II. József elkötelezett híve volt. Vitányi túlságosan anakronisztikus képet festett Fazekasról, mintha ő maga is Petőfi Sándor társa és a Tízek Társaságának tagja lehetett volna.²⁴

A Könyvtáros újság 1955. januári számában olvasható egy ajánló a regényhez, amelyben a cikk írója főként a regény ismeretterjesztő voltát emeli ki, továbbá a regény „íz, zamatos, pompás magyar nyelvét”, illetve azt, hogy „sehová se csúszik be pongyolaság és egyes részletek Móra Ferenc-i magaslathoz érnek el”.²⁵ Vitányi János 1960. novemberében látogatást tett a hevesi járási könyvtárban, ahol háromszáz diák és KISZ-fiatal előtt olvasott fel több regényéből – köztük a *Főhadnagy Fazekasból* – az eseményről megjelent újságcikk alapján a fiatalok „érdeklődéssel hallgatták a népszerű író”.²⁶ Vitányi regényei a korban valóban népszerűek voltak az ifjúság körében, azonban az ilyen jellegű író-olvasó találkozók kötelező jellegűek is lehettek a diákok, illetve KISZ tagok számára. Ennek oka, hogy az író művei, jelen esetben a *Főhadnagy Fazekas* valóban közvetíti az olvasók felé a kommunista ideológiákat, ezt pedig a kalandos cselekmény mellett – az első idézett újságcikk alapján – ténylegesen a gördülékeny, ízes nyelvezet teszi könnyen befogadhatóvá.

Híven a halálig

A *Híven a halálig* című regény 1960-ban jelent meg, ekkor már az 1956-os eseményeket követő megváltozott ideológia jellemezte mind a közéletet mind az irodalmat. 1960-ig azonban még zajlottak a perek, kivégzések, illetve a diktatúra visszaállítása és megerősítése. Az irodalmi élet megreformálására is sor került 1957-1962 között, a *Híven a halálig*, tehát pont ebbe az időszakba esik bele. Kérdéses, hogy mennyire érezhető a regényen ennek a reformnak a hatása, a marxista gondolkodás módosulása.

²⁴ JULOW Viktor, *Vitányi János: Főhadnagy Fazekas*, Építünk - Alföld, A Magyar Írók Szövetsége Debreceni Csoportjának folyóirata 5., 1954, 4. szám.

²⁵ SZILÁGYI Lilla, *Vitányi János: Főhadnagy Fazekas*, A könyv, 1955, 5. évfolyam, 1. szám.

²⁶ GUBA Béla, *Vitányi János író Hevesen*, Népújság, 11. évfolyam, 268. szám.

A Híven a halálíg szintén az – 1957-től – Móra Könyvkiadónak nevezett ifjúsági kiadónál jelent meg. A regény témája az 1848/49-es szabadságharc. Vitányi János a művet volt középiskolájának ajánlotta: „*Eger fiatalságának, a Közgazdasági Technikum diákjainak ajánlom*” (2). A regény három fejezetből áll, az első majdnem teljes egészében Egerben játszódik. A második, illetve harmadik fejezetek már a szabadságharc eseményeit dolgozzák fel, egészen az aradi kivégzések elbeszéléséig. Vitányi a *Főhadnagy Fazekashoz* hasonlóan építi fel a regény szerkezetét, mivel a regény főhősének, Tárkányi Sebőnek felnövéstörténetét követheti végig az olvasó. Másképpen egy fiatalember öntudatra ébredésének lehetünk tanúi.

„Minthogy a regény Egerről beszél, nekem úgy tűnik fel, mint a megyei tanács főépületének utolérhetetlen szépségű, két, hatalmas vaskapuja, amelyeket Fazola Henrik, a művészi ihlet ritka óráiban bámulatos közügyességgel és szívének lelkének teljes odaadásaival sziklaszilárdságú acélrudakból virágokat bontó, alakokat formáló remekművekké kovácsolt. Vitányi regényének is vas az alapanyaga: a történelmi valóság. Ezt szépíti, kalapálja, kovácsolja, hajlítgatja, itt is, ott is általszövi, valósággal végigkíséri, szinte megaranyozza két egri fiatal lélek: Tárkányi Sebő és Fiáth Márta édes szerelmének meghatóan szép, kedves és fordulatos története.”²⁷

A Heves Megyei Népújságban olvasható sorok igen szemléletesek, tulajdonképpen az erőltetett hasonlat, amit a cikkíró vont Vitányi János regénye és a megyeháza faragott vaskapuja között, jól szemlélteti a szocializmus és a művészet „együttműködését” a korban, s plasztikusan alkalmazza annak szimbolikus eszköztárát. Az ideológiának tehát mindenben jelen kellett lennie, még akkor is ha a kontextus önmagában nem követelné meg.

„történelmi vonatkozásában az áldozatos hazaszeretet könyve. Ebben az Egri Csillagokhoz hasonlít. Ott Gárdonyi Géza Bornemissza Gergelyt avatja a hazaszeretet megtestesítőjévé. Vitányi a szabadságharcban a bitófáig, tehát „híven a halálíg” küzdött, ismert nagyjaink mellett az életben maradt egri Tárkányi Sebőt magasztosítja a hazaszeretet mintaképévé.”²⁸

A könyvismertető írója is párhuzamot állít a *Híven a halálíg* és az *Egri csillagok* között. Ez persze az egri vonatkozásból is következik, illetve a történelmi regény mivoltából. A *Híven a halálíg* és a klasszikus regény szereplői között valóban lehet párhuzamokat találni, ilyen Tárkányi Sebő és Bornemissza Gergely, Damjanich János és Dobó István, illetve Fiáth Márta és Cecey Éva. A szereplők közötti kapcsolatok is hasonlóak, Sebő és Damjanich szinte apa-fiú viszonyban állnak egymással, a fiú Damjanich jobbkeze lesz a regény során, csak úgy, mint

²⁷ Godó Ferencné, *Híven a halálíg – Új regény Egerről* –, Népújság, 1960, 11. évfolyam, 173. szám.

²⁸ Godó Ferencné, *Híven a halálíg – Új regény Egerről* –, Népújság, 1960, 11. évfolyam, 173. szám.

Bornemissza Gergely Dobó Istvánnak, Márta és Sebő szerelme pedig emlékeztet Éva és Gergő kapcsolatára. A regény struktúráját tekintve is mutat hasonlóságokat, végigköveti a főhős felnövekedését, szerelmét, majd az elnyomók elleni harcból is hősiesen kiveszi a részét. A szerző a csatákat nagyon részletesen írja le – a *Főhadnagy Fazekas* csatáihoz képest itt kidolgozottabbak – hűen követik a valós eseményeket. Vitányi tehát utánozza Gárdonyi mintáját, mégsem sikerül hasonló irodalmi magasságokba emelnie művét. Inkább csak a cselekmény mozgalmassága, a sok történelmi alak és könnyed olvashatósága miatt válik szórakoztatóvá. Az egri részek miatt kifejezetten érdekes volt számomra, hogy mennyire fest korhű képet az 1848 előtti városról Vitányi és melyek azok a helyszínek, amelyeket beemel a történetbe, illetve hogyan kapcsolja a várost a szabadságharc történetéhez. Vannak kifejezetten a romantika stílusába hajló események a regényben, mint például a város felé magasodó Eged-hegyen zajló párbaj, a karakterek ábrázolása és a pátosz.

A mű cselekményének felépítése hasonló a *Főhadnagy Fazekaséhoz*. Az első fejezet címe: *Szüret Egerben*. A fejezetek során az író bemutatja a korabeli Eger városát, illetve a város életének fontos szereplőit. A helyszínek leírása, nagyjából reális, vannak azonban fiktív helyszínek, személyek is. A város története miatt elkerülhetetlen, hogy a szerző említést tegyen az akkori érsekről, Pyrker Jánosról. A *Főhadnagy Fazekashoz* képest, kicsit már kíméletesebben kerül bemutatásra a vallás, itt nem a vallás és az egyházi élet szereplői képzik az első fejezet ellenségképét, a papok, szerzetesek inkább mellékszereplők, az érsek személye viszont inkább negatív jellemzőket kap. Vitányi Pyrker János érseket vénemberként ábrázolja, aki „nem nagyon értette, mit akarnak a fiatal magyarok, ő maga szinte el is felejtette már az anyanyelvét, németül beszélt, vagy olaszul, az egész magyar irodalmat fölöslegesnek, különködő csinálmánynak tartotta.”. (19) Ebben a műben is megjelenik egy osztrák származású tiszt az első fejezetben, aki megpróbálja elcsábítani Mártát, Sebő azonban egy párbajban legyőzi. Az osztrák tiszt az elnyomókat testesíti meg az első fejezetben, végül a fiatal hősnek sikerül felülkerekednie rajta, ezzel igazságot szolgáltat nemzetének is.

Márta a jóságot és a tisztaságot testesíti meg, mint egy eszményi nőalak, a regény során megjelenő Szilvássy Eszter azonban cselszövő, ármánykodó karaktere szöges ellentéte Mártának. Eszter még az osztrákoknak is hajlandó pénzért cserébe kémkedni, ezzel árulóvá válik a cselekmény során. Az első fejezet végén feltűnik Petőfi Sándor is, akinek forradalmi verseit, gondolatait a kommunista irodalompolitika előszeretettel értelmezte át és használta fel a kommunizmus előkészítéseként. Ezt a nézőpontot erősítve, a „*kiskőrösi szegény mészáros fiaként*” kerül ábrázolásra. A második fejezetben, kerül sor Tárkányi Sebő tűzkeresztségére,

ahogyan azt a címe is előrebecsátja. A szabadságharc első évének eseményeit részletesen mutatja be, a főhős kalandjain keresztül. Megjelenik Damjanich János tábornok rettenthetetlen alakja is, akinek jobbkeze Sebő lesz a csatározások során. Kapcsolatuk dinamikája Dobó István és Bornemissza Gergelyéhez hasonlít, míg *az Egri csillagokban* a bátorság, amit Dobó tanít Gergőnek, addig itt a hűség az amiben Damjanich példát mutat Sebőnek. A történelmi személyek leegyszerűsített, fekete-fehér jellegű ábrázolása a marxista történelemszemléletre jellemző, Széchenyi Istvánt Vitányi csak „bolond hídépítőként” jeleníti meg, Görgey Artúrt árulónak láttatja, aki feladja egész nemzetét²⁹ „Görgey [...] *sima és okos, mint a kígyó. El kell taposni...*”. (383) A magyar honvédek segítőként vesznek részt a harcokban a nép képviselői, a rossz hírű betyárok, mint például, Patkó Peti és Rózsa Sándor, akik Robin Hoodhoz hasonlóan a szegények és az elnyomottak élén harcolnak a kizsákmányolók ellen. A regény harmadik fejezete, amely a *Tavasztól őszig* címet kapta, a tavaszi hadjáratot, illetve a szabadságharc leverését követi végig. Hiába az oroszok segítségével verték le a Habsburgok a szabadságharcot, ezt Vitányi óvatosan árnyalja, szinte az egész felelősséget az osztrákokra hárítja, az oroszokat inkább a következőképpen írja le: „*Damjanichnak tetszett az orosz tiszt fellépése, udvarias hangja...bízva a vitéz orosz hadsereg lovagiasságában...*”. (388) Ahogy Hermann Róbert írja, a kommunista történetírásban igyekeztek, finomítani azon a tényen, hogy a forradalmat orosz segítséggel fojtották el, így a szabadságharc leverőire a cári orosz tisztekként, politikusokként hivatkoztak, az orosz népről azt terjesztették felkelő magyar nép pártján állt.³⁰ A regény az aradi kivégzések leírásával zárul, amelyet Tárkányi Sebő jegyez le, a kivégzések realisztikus leírása szerint a vértanúk – köztük Damjanich – szó szerint hívek voltak a halálig.

A *Híven a halálig* regény tehát ugyanúgy tartalmazza a „szocialista író” eszközeit, megvannak benne azok a kötelező elemek amelyeket a kommunista irodalompolitika megkövetel. A kérdés az, hogy érződik-e benne valami az 1956-ot követő reformokból? A válasz az, hogy részben igen, azonban nem olyan számottevően, hogy nagy különbségekről lehessen beszélni a két regény között. A *Híven a halálig* szövegében már mérsékeltebben van jelen az ideológia. A szabadságharcot és a történelmi személyeket Vitányi a kötelező marxista osztályharcos történetírásnak megfelelően ábrázolta, emellett megjelenik az elnyomó császári udvar képe is, illetve az áruló motívum, azonban árnyaltabb módon vannak jelen, mint az 1954-

²⁹ HERMANN Róbert, „Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc képe a középiskolai tankönyvekben a Kádár-korszaktól 2014-ig”, *Könyv és Nevelés*, 2016/2.

³⁰ HERMANN Róbert, „Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc képe a középiskolai tankönyvekben a Kádár-korszaktól 2014-ig”, *Könyv és Nevelés*, 2016/2.

es műben. A külföldi ellenség mellett már megjelenik – mint 1956 elemzésében – a belső ellenség (Görgey) is. A regény olvasása közben azonban kevésbé érződik rajta az erőltetett, közvetlen ideológia, mint a *Főhadnagy Fazekasban*. A karakterek ábrázolása kissé részletesebb, összetettebb és erőteljesebben van jelen a főhős magánéletének, érzéseinek bemutatása.

Összegzés

A *Híven a halálig* jól megmutatja, hogy az irodalompolitikai reformok hatása sokkal inkább a minőségi kérdésekben mutatkozott meg, mint a narratív részletekben. Az MSZMP pártvezetése felismerte, hogy szükség van a színvonalas irodalomra, mivel az olvasók sokkal fogékonyabbak azokra és könnyebben befogadják őket. A rendszer korábbi nézete, miszerint az irodalom csupán a politika egy eszköze, elbukni látszott. Ha pusztán csak a tanító célzatot nézzük, a történelmi ifjúsági regényeknél, akkor is azok a regények tudtak szélesebb körben elterjedni, amelyek valami pluszt tudtak nyújtani az egyszerű tényeken és az ideológiai szólamon felül. Vitányi János regényei mára már elfelejtődtek, azonban saját korukban és műfajukban megállták a helyüket, és az ideológián túl szórakoztatni is tudták az olvasót. A nagy elődök, mint az *Egri csillagok* nyomdokaiba ugyan nem tudtak lépni ezek a regények, azonban minőségi szórakozást nyújtottak az olvasóknak. Az ideológia megléte a két műben, érdekesorképet fest az utókornak, persze nem a regények által bemutatott időszakokról, hanem azok interpretációjáról az ötvenes, hatvanas évek Magyarorszáján. Ilyen értelemben szükség van a kritikai gondolkodásra és a történelem ismeretére, hogy egy mai olvasó megfelelően be tudja fogadni az olvasottakat.

A két regényben ugyanúgy jelen vannak az alapvető marxista elvek, azok inkább részleteikben térnek el egymástól. Ha ezeket az elemeket kivonnánk az alkotásokból, akkor is szórakoztatóak és történelmi szempontból érdekesek maradnának. A hősök ábrázolása a regényekben kissé egysíkú, kettős jellemek vannak, mint a gazdag és szegény, vagy a hős és az áruló karakterek, ez részben a romantika stílusjegyeit idézi meg.

További kutatási lehetőségek

Jelen kutatásomban csak két regényt vizsgáltam meg Vitányi Jánostól, azonban nagyobb képet festene több regény értelmezése az írótól főként, hogy témájukban hasonlítanak egymásra. A további regényekkel együtt meg lehetne nézni, hogy ezek a művek csak ugyanazt a

szellemiséget és motívumokat hordozzák magukban, más köntösben, vagy az író tudott új szintet hozni művészetébe. Vitányi Jánoséin túl a korszak további történelmi ifjúsági regényeit is lehetne kutatni, mivel úgy tapasztaltam, hogy a korszak lányoknak szóló irodalmi alkotásairól több szakirodalom szól, mint a fiúknak szóló történelmi ifjúsági regényekről. A dolgozat során említettem Vitányi János és Polcz Alaine viharos házasságát, amely alapján lehetne vizsgálni az író regényeinek női karaktereit, illetve a korszak alkotásaiban megjelenő nőképek vizsgálata is jó kutatási témát tudna nyújtani.

Bibliográfia

GEDEON Sarolta, „Kádár János és az irodalom Az MSZMP viszonya az irodalomhoz a dokumentumok tükrében 1957–1989”, Magyar Művészet, 2016/4. link: http://www.magyarmuveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/201801/pdf/MM2016_4belivek_kepnelkul_05_gedeon_sarolta.pdf (letöltés dátuma: 2024. 12. 20.)

GINTLI TIBOR, *Magyar Irodalom*, Akadémiai Kiadó, 2010.

GODÓ Ferencné, *Híven a halálig – Új regény Egerről* –, Népújság, 1960, 11. évfolyam, 173. szám.

GRENBY, Matthew, *Children's Literature*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2008.

GUBA Béla, *Vitányi János író Hevesen*, Népújság, 11. évfolyam, 268. szám.

HERMANN Róbert, „Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc képe a középiskolai tankönyvekben a Kádár-korszaktól 2014-ig”. *Könyv és Nevelés*, 18.02 (2016) link: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/az-1848-1849-evi-forradalom-es-szabadsagharc-kepe-a-kozepiskolai-tankonyvekben-a> (letöltés dátuma: 2024. 12. 20.)

HITES Sándor, *A történelmi regény*, Árkádia. link: http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_irodalom/IRO003_TAN_hites.pdf (letöltés dátuma: 2024. 12. 20.)

HORVÁTH Attila, „A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában” 2013. link: https://real.mtak.hu/34850/7/cenzura_mukodesi_mechanizmus.pdf (letöltés dátuma: 2024. 12. 21.)

JULOW Viktor, *Vitányi János: Főhadnagy Fazekas, Építünk - Alföld, A Magyar Írók Szövetsége Debreceni Csoportjának folyóirata* 5., 1954, 4. szám.

KENYERES Ágnes (szerk.), *Magyar Életrajzi Lexikon*, Második kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

KUSPER Judit, „Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban”, = *Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei* (Új sorozat 22.köt.: Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban), szerk. KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2019, 7–18.

KUSPER Judit, „*Nőképek és női szereplehetőségek az ifjúsági lányregényekben a szocializmus alatt. Szabó Magda: Mondják meg Zsófikának; Születésnap; Abigél*”. Mesecentrum Tanulmányok. 2023. 04. 17. link:

<https://mesecentrum.hu/esszektanulmanyok/nokepek-es-noi-szereplehetosegek-az-ifjusagi-lanyregenyekben-a-szocializmus-alatt.html> (letöltés dátuma: 2024. 11. 10.)

LEGÁT Tibor, „*Jó könyvet az ifjúságnak!*” Magyar Narancs, 2020. 05. 23., link: <https://magyarnarancs.hu/konyv/jo-konyvet-az-ifjusagnak-129075> (letöltés dátuma: 2024. 11. 15.)

LOVAS Anett Csilla, „*Ifjúsági, magyar és történelmi. Az Abszolút törti könyvekről*”. Mesecentrum Tanulmányok. 2022. 11. 07. link: https://mesecentrum.hu/esszektanulmanyok/ifjusagi-magyar-es-tortenelmi.html#_edn2 (letöltés dátuma: 2024. 11. 10.)

PÁL József (szerk.), *Világirodalom*, Akadémiai Kiadó, 2015.

RÉVAI József, *Irodalmi tanulmányok*. Budapest, Szikra, 1950, 318.

SOÓS Tamás, *Ludas Matyi*, NFI. link:

<https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek-filmek/jatekfilm/ludas-matyi-3.html> (letöltés dátuma: 2024. 12. 22.)

SZÉCHENYI Ágnes, „*A kanonikus Egri csillagok keletkezéstörténeti kontextusban. A magyar–török viszony változása a 19. sz. második felében*” [Gárdonyi Géza: Egri csillagok (1899, 1901)], in *Az Oszmán Birodalomtól Törökorszáig*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2021.

SZILÁGYI Lilla, *Vitányi János: Főhadnagy Fazekas*, A könyv, 1955, 5. évfolyam, 1. szám.